

זמן מגיפה: הורים, ילדים ומפחדים

מצב כלכלי מתוח? אנשים שלא שומרים על כללי הבידוד? חרדה מפני הבאים מהאיזורים הנגועים? -
הערמה על השלטונות?

הכל כבר היה לעולמים: מגיפה בהמבורג

מנחם מענדל רוזנפלד

המבורג, ציור בן התקופה המדוברת

גליקל מהמלין

ותחילה - משהו אישי: גליקל מהמלין היא דמות מנוף ילדותי. בשנה מסוימת, יש לשער לפני שלושים שנה, היתה המתנה המקובלת על גניבת האפיקומן בשכונתנו - הספר הלא עבה "גליקל". היה זה סיפור, לא ממש עם התחלה וסוף, על חיי יהודים לפני מאות שנים.

מאז, שבתי אל הספר - והרי הוא בעיני משהו משמעותי הרבה יותר. ראשית, הספר הוא לא היה אלא קיצור שבקיצור, כמובן, מהחומר כולו, ושנית - כילד אהבתי את הנושא, אך לא באמת ידעתי להעריך את ערכו.

הנה תיאור קצר על מה מדובר: גליקל מהמלין היא יהודיה מרכז אירופית בת המאה הי"ז (ת"ה 1645 - תפ"ד 1724), שבשונה מרוב בנות דורה - היתה אשה משכלת, שכתבה היתה לה תרפיה. לאחר פטירת בעלה, והיא בודדה, השקיעה עצמה בכתבי זכרונות חייה, והרי לנו תעודה יוצאת מן הכלל על החיים היהודיים במרכז אירופה (אלטונה, המבורג ומץ).

מהחיבור הזה ניתן ללמוד הן על החיים הריאליים של היהודי או היהודיה, של המשפחה ושל הקהילה, וגם - על אמונותיהם, תפיסת עולמם ודרכם המוסרית. לאמר: היא מקיפה בדבריה את חיי היום יום -

רגעי לידה ומוות, שידוכים ומסחר, יחסים משפחתיים ופנים קהילתיים כמו גם היחס עם בני החברה הלא יהודית הסובבת. מן הפן האחר, היא מרבה להרביץ מוסר בילדיה (נמעני הכתיבה), מעלה את הגיגיה על החיים בעולם הזה מחד ועל עולם האמת מאידך, על היחס בין האדם (היהודי) ובראו ועל "בין אדם לחברו". כל זאת, דרך שימוש בסיפורים ממקורות יהודיים תורניים או אחרים. מקבלים אנו, כאמור, אפשרות להציץ לעולמה הריאלי, ובה בעת - לעולמה הרעיוני תרבותי.

אין ספק שדמותה היא דמות ייחודית ואינה משקפת את כלל הנשים באותו מרחב ובאותו זמן. שליטתה בתנ"ך, באמרות התלמוד וסיפוריו - גם אם דרך מקורות מתווכים - נראית¹ כחריגה לבת הזמן. עם זאת, נמצאים אנו למדים לא רק עליה, לא רק על אשה מסוימת, כי אם על כלל החברה היהודית, והלא יהודית הסובבת.

מהדורת טורניאנסקי

גליקל, כפי שניתן להבין, לא התכוונה לפרסם את חיבורה, והיא אכן לא פירסמה אותו. לראשונה התפרסם החיבור - מתוך כתב יד שהעתיק אחד מבניה - בשנת תרנ"ו 1896, כמאה ושבעים שנים לאחר פטירתה של גליקל עצמה.

החיבור, שנכתב בידיש מערבית לא היה נגיש גם לרבים מדוברי היידיש, וכשלושים שנים לאחר הופעתו, הוא נדפס בשנית מתורגם לעברית ע"י הסופר אז"ר (אלכסנדר זיסקינד רבינוביץ). עוד מהדורות שונות יצאו לו, שלמות או מקוטעות, עד להופעתה של מהדורת טורניאנסקי (בה השתמשתי בבילוג זה).

במהדורה זו, תורגם החיבור מחדש (דף מול דף - דף יידיש מול דף התרגום), תוקן (מטעויות שבמהדורות הקודמות), הוער (וגם כאן - הערות השוליים מופנות הן מהמקור והן מהתרגום) והוא תוך השוואה עם המקורות (הגלויים ושאינם גלויים), עם דבריה שלה עצמה, עם הריאליה ועם עניני שפה. בנוסף לכל זה, ראוי לציין את המבוא הארוך והמצוין - המציב את החיבור בתוך הקונטקסט ההיסטורי, ומסב את תשומת הלב לאותן נקודות הדורשות זאת. אין ספק שעבודתה המאומצת של הפרופ' טורניאנסקי, איפשרה לי, לשכמותי ולכל מתעניין וחוקר באשר הוא, לקבל את החיבור החשוב הזה בצורה חדשה, נוחה ומיטבית.

מתוך החיבור עב הכרס, בחרתי סיפור אחד הנשמע כל כך קרוב לימינו אנו: סיפור של התמודדות בקהילה עם מגיפה (שאירעה מתי במהלך השנים 1664 - 1665²).

¹ אבל ראה מבוא לגליקל (מהדורת טורניאנסקי, האוניברסיטה העברית, י"ם תשס"ו) עמ' ל"ב ושוב בעמ' ל"ד.

² ראה שם עמ' 156 הערה 84.

דבר המעשה³

כשילדתי את בתי מטה, התחילו להתלחש בהמבורג כאילו יש, לא עלינו, דבר בר מינן בעיר. לבסוף גבר הדבר כל כך שג' או ד' בתים של יהודים נגעו בעוונותינו הרבים, וממש כל יושביהם נפטרו זה אחר זה, ואותם הבתים עמדו כמעט ריקים לגמרי.

היתה אז עת צרה ומצוקה גדולה, ונהגו במתים רח"ל בצורה אומללה. ובכן, רוב בעלי הבתים עברו מהמבורג לאלטונה (בעקבות השמועות על המגיפה - מ.ר.)... ובכן, הדבר, בר מינן, היה בכל העיר, והתושבים לא נתנו לנו מנוחה. אף כי ידענו שהם נגועים, בכל זאת נאלצנו לאפשר להם לפדות את המשכונות שלהם. וגם אילו עברנו לאלטונה (כפי שעשו בעלי בתים אחרים - מ.ר.), היו באים אחרינו לשם. לכן, החלטנו לנסוע להאמיל עם ילדינו הקטנים, כי חמי זצ"ל התגורר שם באותה העת. תיכף אחרי אסור חג (- כך במקור, מ.ר.) של יום כיפור, יצאנו מהמבורג ויום אחד לפני לג הסוכות הגענו להנוביר...

אני מוכרחה לכתוב על תקלה קטנה שקרתה לנו... כשהלבשתי את בתי ציפור⁴ תי' התפתלה הילדה מאוד כשנגעתי בה. אני אומרת: ציפור חביבתי, מה יש לך? אומרת הילדה: אמי חביבתי, מתחת לזרוע כואב לי מאוד. אז אני בודקת מה יש שם לילדה ורואה שיש לה מורסה מתחת לזרוע. המשרתת שלי היתה אצלי. כשלבעלי זצ"ל היתה מורסה קטנה כזאת, חבש לו גלב אחד בהנוביר אספלנית קטנה. אז אני אומרת למשרתת: גשי לחיים (הבעל - מ.ר.), הוא בבית הכנסת, ושאלי אותו איזה גלב ביקר והיכן הוא גר. לכי עם הילדה לשם ושיחבוש לה אספלנית.

לא חשבתי על שום דבר רע. המשרתת נכנסת לבית הכנסת, ושואלת את בעלי זצ"ל היכן הגלב גר. והוא, ע"ה, אומר לה היכן הוא גר. ומוכרחים שם לעבור דרך עזרת הנשים כשרוצים להיכנס לעזרת הגברים. כשהמשרתת עומדת לצאת, יושבות גיסותי... ושואלות את המשרתת: מה עשית בעזרת הגברים? אומרת המשרתת בפשטות, והיא גם כן לא חשבה על שום דבר רע: לילדה שלנו יש מורסה מתחת לזרוע, אז שאלתי את בעל הבית שלי לאיזה גלב הלך לטפל במורסה שלו, אלך גם אני עם הילדה לשם.

הנשים תיכף נבהלו נורא, מאחר שבלאו הכי היו פחדנים גדולים בענינים כאלה, ומפני שאנחנו באנו מהמבורג מתוך חשש כזה. ובכן, הן קרבו מאוד את ראשיהן זה לזה ודיברו על זה. והנה, בתוך בית הכנסת היתה גם כן קבצנית אחת פולניה זקנה, זו שומעת גם כן את הסיפור, ורואה שגיסותי הנ"ל נבהלות כל כך, אז היא אומרת לנשים: אל תבהלו, לא יקרה כלום. אני כבר עשרים שנים מתעסקת

³ הקטע הוא מתוך ספר שלישי בזכרונותיה, עמודים 157 - 175. במקורם נכתבו הדברים ביידיש מערבית, והתרגום המופיע כאן - על פי תרגומה של פרופ' חוה טורניאנסקי.

⁴ כך שמה, ולא ציפורה.

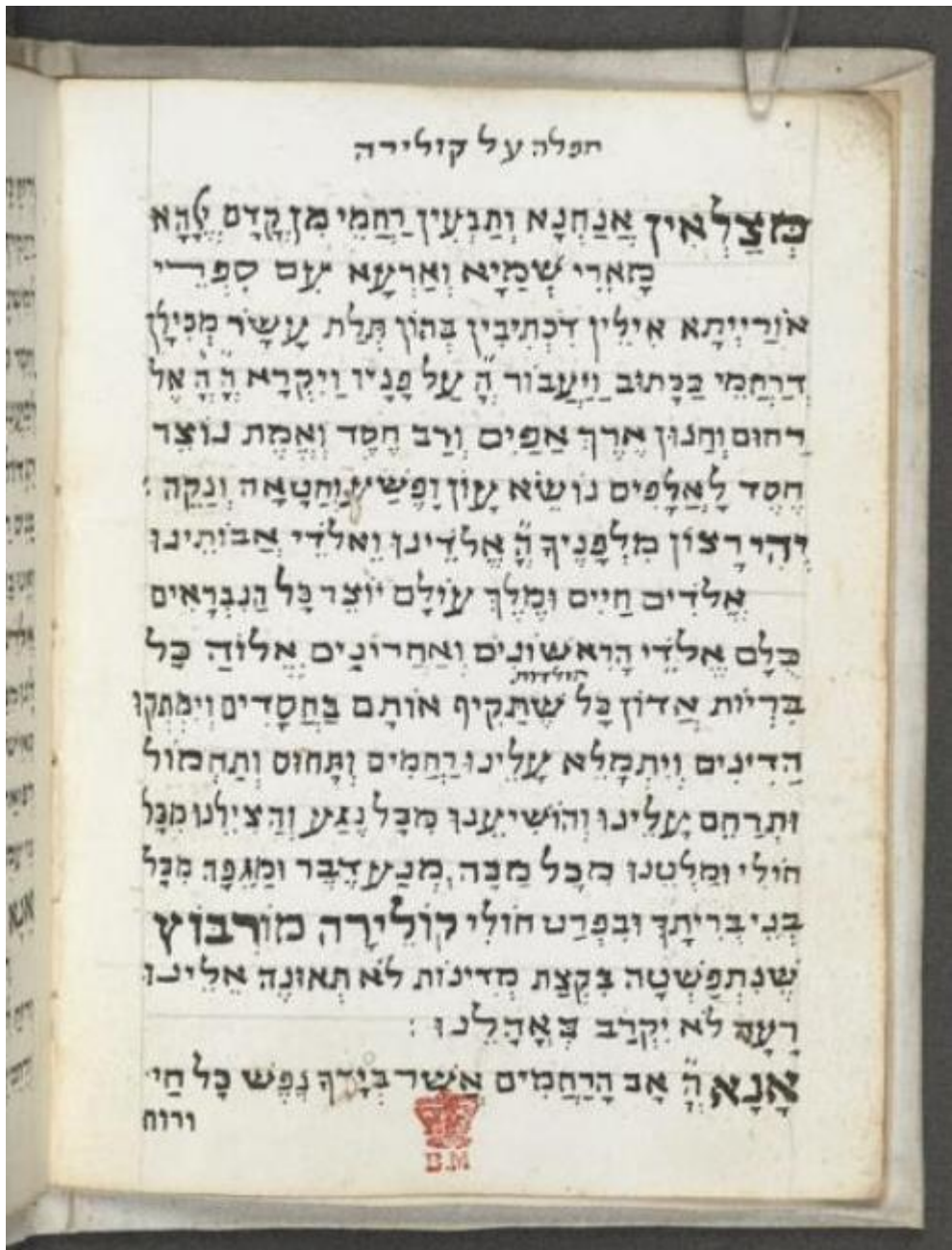

בעסקים כאלה. אם תרצו, ארד לבדוק את הילדונת, ותיכף אומר לכן אם זה ח"ו מסוכן ואומר לכן מה עליכם לעשות. והן אומרות: כן, למען הרחמים, תרד נא ותבדוק היטב כדי שלא נסתכן ח"ו.

אני, על כל הענינים האלה, לא ידעתי כלום. הפולניה הזקנה יורדת ואומרת: איפה הילדונת הקטנה? אני אומרת: למה? איי, היא אומרת, אני רופאנית, אתן לילדה משהו שמיד יוטב לה. אני אינני חוששת כלל, ומובילה את הילדה אליה. היא בודקת את הילדה ובורחת ממנה ושוב רצה למעלה אל הנשים ומקימה צעקה ואומרת: נוסו כולכם מכאן. כל מי שרק יכול לנוס ולברוח, כי יש לכם, בעוונותינו הרבים, הַדְבָּר האמיתי בבית. לילדונת יש העיפוש האמיתי, בר מינן.

נקל לשער איזו בהלה קמה ואיזו יללה היתה בין הנשים, ובפרט אצל פחדנים גדולים כאלה. נשים ואנשים יצאו במרוצה מבית הכנסת וברחו ב(אמצע) התפילות החשובות ביותר ביום טוב הקדוש (=חג סוכות) ותיכף לקחו את המשרתת עם הילדה ודחפו אותן מחוץ לדלת ואיש לא רצה לקבל אותן בבית או לתת להן להיכנס. נקל להבין מה היה מצב רוחנו. אני כל הזמן ייללתי וצעקתי בשם האל התחננתי ואמרת: רבותי, בחנו היטב מה שאתם עושים. לילדה שלי אין כלום. הרי אתם רואים שהילדה שלי ת"ל בריאה ושלמה. לילדה, מסכנה, היה ראש נוזל (=נזלת). קודם נסיעתי מהמבורג מרחתי לה משחה והנוזל נמשך מן הראש אל המורסה. כאשר ח"ו יש אצל מישהו משהו מעין זה (=דבר), יש אצלו עשר מיני סימנים. הביטו, הילדה שלי מתרוצצת ברחוב ואוכלת לחמניה...

אבל כל זה לא הועיל, והם אמרו: בעוונותינו הרבים, אם יצא הענין לאור ויוודע לדוכס שלנו יר"ה שבעיר מושבו יש דבר כזה, איזה אסון יצא מזה! והזקנה עמדה לי ישר בפני שהיא מוכנה להושיט את צווארה אם יתברר שאין לילדה כל רע.

תפילה על קולירה, המאה הי"ט

מה היה עלינו לעשות? התחננתי: למען הרחמים, תנו לי להשאר עם הילדה. במקום שתהיה ילדתי, שם אהיה גם אני. תנו לי רק לצאת אליה. גם לזה לא הסכימו. בקיצור, תיכף התיישבו גיסי... עם נשותיהם להתייעצות כדי לבדוק מה אפשר לעשות. היכן להחביא את המשרתת עם הילדה, ושהכל ישמר בסוג מפני השררה יר"ה, כי נשקפת לנו סכנה גדולה אם ח"ו יודע משהו לדוכס. ובכן, הוחלט שילבישו את הילדה והמשרתת בבגדים קרועים וילכו לכפר אחד... פייאין האלטץ, ויגשו שם לבית של

כפרי ויגידו שהיהודים בהנובר לא רצו לארח אותן ליו"ט, כי כבר יש אצלם כל כך הרבה קבצנים... הן מבקשות, אפוא, לעשות את ימי החג בכפר, להשאר אצלם ולשלם להם על טרחתם. ואנחנו גם יודעות אל נכון שישלחו לנו מהנובר אוכל ומשקה, שהרי לא ישאירו אותנו בימי החג בלי מזון ויניחו לנו לסבול רעב.

בהנובר התארח זקן פולני. את האיש הזה שכרו עם הפולניה הזקנה הנ"ל, כדי ששניהם יישארו איתן (=עם הילדה והמשרתת)... אבל השניים לא רצו לזוז מהמקום קודם שישלמו להם 30 רייכסטאלר מעות על שהם מעמידים את עצמם בסכנה כזאת... לבסוף הסכימו שישלמו להם את המעות (=למרות שמדובר ביום טוב), מפני שאמרו שזה בשעת סכנה וממש סכנת נפשות.

ובכן, נאלצנו לשלוח מאיתנו את ילדתנו החביבה ביום טוב הקדוש, וגם להשתכנע ולהאמין שכביכול ח"ו יש משהו לילדה. אניח אפוא לכל אב ואם הגונים לשפוט מה היה מצב רוחנו. בעלי נעמד בפניה אחת, בכה והתחנן. ואני בפניה אחרת. בודאי זכותו של בעלי החסיד ע"ה היתה שהמקום ב"ה נשמע לו, שנאמר ויעתר לו. אינני סבורה שלאברהם אבינו כאב בשעת העקדה יותר משכאב לנו באותה השעה, כי אברהם אבינו עשה זאת בציווה (=כצ"ל בציווי) של המקום ב"ה ומאהבתו, לכן נשא את צרתו בשמחה. אבל עלינו באה מכה כזאת בין זרים, דבר שהכביד מאוד על ליבנו. אבל מה לעשות, מוכרחים לקבל הכל באורך רוח. כשם שמברכין על הטובה כך מברכין על הרעה... וכך צעדו להם המשרתת הטובה שלי עם ילדתי החביבה והזקן והזקנה אל הכפר.

נקל לשער באיזה מין ברכת כהנים נפרדנו מן הילדה החביבה, ובכמה מאות דמעות שילחנו אותה מאיתנו. אמנם, הילדה היתה עליזה ושמחה כתינוק מסכן שאינו מבין כלום. אבל אנחנו כולנו... בכינו והתחננו והעברנו בעו"ה את היום טוב הקדוש כולו בצער.

ובכן, הם הלכו אל הכפר והתקבלו יפה באכסניה שלהם בביתו של כפרי אחר, כי היו בידיהם מעות. וכל זמן שיש כסף זה מביא תועלת. הכפרי שאל אותם: הרי יום טוב לכם, מדוע אינם שוהים אצל יהודים? תשובתם היתה שכבר שוהים בהנובר הרבה קבצנים ולכן אסרו עליהם להכנס, אבל הם בכל זאת סבורים שיהודי הנוביר ישלחו להם אוכל בימי החג.

ובכן, אנחנו אמנם שבנו לבית הכנסת, אלא ששם כבר גמרו להתפלל... כשיצאנו מבית הכנסת, שלח ר' ליב לקרוא לנו לסעודה כמו שכבר הזכרתי שהזמין אותנו בעי"ט, אבל אפשר לשער מה היה מצב רוחנו. בעלי צ"ל אמר: לפני שנאכל משהו אני מוכרח להביא לילדה שלי ולאחרים משהו לאכול. והם אמרו: כן, פשיטה (!), אתה באמת צודק, איש מאתנו לא יאכל עד שלא יובא משהו לנמצאים בחוץ. ובכן אספו אוכל, כל אחד תרם משהו, אבל מי יביא אליהם? כולם נרתעו. אז אמר ר' יודא: אני אביא להם, ר' מיכיל אמר: אני ג"כ אלך אתו, ובעלי צ"ל הלך אתם ג"כ כי הוא ע"ה אהב מאוד את הילדה. אבל אנשי הנוביר לא רצו לסמוך על בעלי צ"ל מפני שחשבו: אם ילך אתם לא יוכל להמנע מלהתקרב אל הילדה. לכן נאלץ גיסי ר' ליפמן ג"כ ללכת אתם.

ובכן הלכו יחדיו להביא לשם את האוכל, והמשרתת עם הילדה... יצאו מרוב רעב, מסכנים, לטייל בשדה. כשראתה הילדה, מסכנה, את בעלי זצ"ל נמלאה שמחה, ורצתה ככל ילד לרוץ לאבא. גיסי ר' ליפמן צעק אליהם שיחזיקו את הילדה ושהזקן ייגש וייקח את האוכל. את בעלי זצ"ל הם נאלצו גם כן להחזיק, כמו בחבל ממש, שלא יתקרב לילדה החביבה. ובכן, הוא והילדה ייללו, כי בעלי ראה שהילדה היתה ת"ל בריאה ושלמה והוא לא היה רשאי להתקרב אליה. ובכן, הניחו את האוכל ואת המשקה על העשב, והמשרתת עם החברותה שלה נגשו ולקחו אותם... כך נמשך הדבר עד שמיני עצרת.

הזקן והזקנה החזיקו אצלם אספלניות ומשחה לטיפול במורסה, והם גם ריפאו לילדה היטב את המורסה, ואכן הילדה היתה בריאה ושלמה והיתה מדלגת לה בשדה כאייל צעיר. אז אמרנו לאנשי הנוביר: מה יצא מהשטות שלכם? הרי רואים אתם שילדתי בריאה ושלמה, ושאין בה... שום סכנה בעולם. תנו לילדה לחזור הנה.

ובכן שוב קיימו התייעצות והחליטו שלא לתת לילדה... לחזור להנוביר לפני שמחת תורה... היה עלינו להסכים גם לזה. ובכן, בשמחת תורה יצא ר' מיכיל והחזיר את הילדה... להנוביר. מי לא ראה באותה שעה את השמחה ששמחנו אני ובעלי זצ"ל וכל הנוכחים, עד שלא יכולנו כולנו אלא לבכות מרוב שמחה. עין בוכה ולב שמח. כל אחד היה מוכן לטרוף את הילדה מפני שהיתה יפה ונעימה ביותר שלא היה כדוגמתה. וכך, ילדיי היקרים, הגיע הפגע הזה לסימום בכי טוב, והסוף היה תוך ששון ושמחה, ועל כן איננו יכולים לשבח ולהודות די הצורך לאל עליון שנטה לי, אמתו הלא ראויה, חסד ורחמים רבים כ"כ... כי בכל מה שהאל הגדול והחנן מזמן לי, אכן אני חשה ורואה שחסדו הגדול ורחמיו קיימים.

סוף דבר

אין ספק שמעניין להשוות בין המגיפה ההיא וההתמודדות איתה ובין המגיפה שאנו חווים בימים אלו, ישלח ה' רפואה שלימה וימנע שוד ושבר מבתינו ומבתי כולם, ודרכי ההתמודדות איתה. יחד עם זאת, קשה לעשות השוואה זאת, בשל הפוזיציה של הדוברת. אין המדובר כאן בעיתונאית, היסטוריונית או כל מתעדת אחרת. מדובר באמא, שמגמתה בחיבור היא לתאר את חוויתה באזני ילדיה. ברור, איפוא, שהשוואה של ממש נידונה לכשלון.

ואחרי שאמרנו זאת, מוטיבים רבים מוכרים לנו מאוד: את ההתלחשויות החליפו השמועות והידיעות ברשות החברתיות. כך זה מתחיל, ובשלב ראשון אין לכך משקל. אבל "לבסוף גבר הדבר" - המוות עלה בחלון, ובתים נתרסקו מאין יושב.

השבר אינו רפואי גרידא, נספחים אליו קשיים נוספים, מהם דתיים, מהם חברתיים ומהם אחרים. כך, למשל, התיאור ש"נהגו במתים בצורה אומללה", מלמד על קשיים אלה, ואפשר לשמוע שהקושי הוא גם רגשי נפשי ולא רק טכני.

בשלב ראשון זה מביא להתכנסות פנים משפחתית, אולם מתברר שהתכנסות זו - היא שיוצרת קשיים משלה. כזו היא ה"תקלה" שמתארת גליקל, דומני שבימינו היינו מתרגמים תקלה זו ל"מקרה לא נעים". האצבע המאשימה - שמאשימה בהמון פאניקה וממילא לחץ ואגרסיה - המושטת אל הילדה החולה, אל אמה שבטוחה מעל לכל ספק (על בסיס מה? - בדיקות כאלה ואחרות וכנראה גם משאלת לב) שביתה בריאה, קשה. הנסיונות לדבר בהגיון אל החוששים - לא צולח. בסך הכל, עם כי יש מי שמרוויח ומתפרנס מהדברים, בסך הכל - קשה. לה כאמא ("אינני סבורה שלאברהם אבינו כאב בשעת העקדה יותר משכאב לנו באותה השעה"), אבל לא רק. לכולם המצב קשה.

הקהילה היהודית, שרגילה לצופף שורות בימי צרה, מתקשה לעשות זאת כעת. הפעם, שהצרה אינה מכוונת ליהודים, אלא לבני אדם, נראית שהסולידריות היהודית לא פועלת. במובן מסוים - כל אחד לעצמו. אנשים לא מוכנים לקחת את האחריות למגיפה שעלולה להתפשט אל מול המערכת השלטונית ("סכנה גדולה אם ידוע משהו ח"ו לדוכס"). דומה להיום?

אני תפילה שכן נוכל להתחבר ולהשוות עצמנו לדבריה של גליקל: "איננו יכולים לשבח ולהודות די הצורך לאל עליון שנטה לי, אמתו הלא ראויה, חסד ורחמים רבים כ"כ... כי בכל מה שהאל הגדול והחנן מזמן לי, אכן אני חשה ורואה שחסדו הגדול ורחמיו קיימים".

ציור מהמאה העשרים המבקש לדמות את גליקל מהמלין